

१) दर्यासारंग.

अतीतटीच्या क्षणी, त्यानं स्वतःला समुद्रात झोकून दिलं. त्याचं हे कृत्य आत्महत्या वाटण्याजोगं असलं तरी ती आत्महत्या नव्हती की कीर्तीच्या मोहानं केलेलं अचाट साहसही नव्हतं! समुद्राचा अभ्यास करण्याचा तो प्रयत्न होता. त्यासाठी त्यानं स्वतःस साक्षात समुद्राच्या स्वाधीन केलं होतं. मानवजातीचं रक्षण करण्याच्या प्रखर इच्छेस वश होऊन केलेलं साहस! त्या प्रयत्नात त्याला साथ होती त्याच्या एका सज्जन मित्राची! पण....

हे साहस आत्महत्या ठरण्याची खात्रीच्या कक्षेस पोहोचणारी शक्यता स्पष्ट जाणवताच त्या मित्राला माघार घेणं योग्य वाटलं. अॅलनलाही त्यानं परत फिरण्याचा सल्ला दिला. पण अॅलन विचलित झाला नाही. म्हणून तो अॅलनला एकटा टाकून परत फिरला. मग समोर उरला केवळ आव्हान ठरणारा उफाळलेला दर्या! हजारो मैल!!

ज्या साहसाची - नव्हे दुःसाहसाची जबाबदारी त्यानं शिरावर घेतली होती, ती एखादा डॉक्टरच पेलू शकणार होता. सागरी वादळामुळं होणाऱ्या अपघातात समुद्रात पडून वाचलेले दुर्दैवी रुग्ण तो काम करत असलेल्या हॉस्पिटलमध्ये दाखल होत. डॉक्टरांच्या प्रामाणिक प्रयत्नास डावलून ते रुग्ण मृत्युमपखी पडत. डॉक्टर्स त्यांना वाचवू शकत नसत. सागरात मरणाशी झुंज देण्यात यशस्वी होऊन जगलेले हे रुग्ण नंतर असह्य थंडीनं कुडकुडून मरत. जे थंडीवर मात करू शकत त्यांच्या पोटात शिरलेलं समुद्राचं पाणी त्यांना मृत्युमुखात ढकलून देत असे.

पॅरीसच्या या तरुण डॉक्टरला - अॅलन बॉम्बार्डला हे बघवत नव्हतं. सहन होत नव्हतं. म्हणून त्यानं साक्षात समुद्राला आव्हान दिलं, 'सागरा, तू याचं रहस्य मला सांग वा मला तुझ्या पोटात घे! इतक्या लोकांचा तू सातत्यानं बळी नाही घेऊ शकणार! मी तुला तो नाही घेऊ देणार!'

जहाज फुटल्याच्या दुर्घटनेत, बहुतेक प्रवासी बुडून समुद्राचा तळ गाठत. काही प्रसंगावधानी लोक जीवितनौकेच्या (लाईफबोट) मदतीनं जीव वाचवू शकत. पण मनावर अपघाताच्या आघाताचा होणारा खोल परिणाम (ट्रॉमा) ते टाळू शकत नसत. किनाऱ्यास लागेतो ते ज्या अनिश्चिततेस (अनसर्टनिटी) सामोरे जात, ती अनिश्चितता बहुतेकांचं मनोबल खच्ची करत असे. धीर न सोडणारे कणखर प्रवासी, अतीव तहानेस बळी पडत. या तहानेचा खंबीरपणे सामना करून जगलेला जीव, अन्नाविना फार तर तीन आठवडे तग धरत असे. मग मात्र मरण शरण होण्यास त्याच्यासमोर पर्याय उरत नसे.

विमान अपघाताच्या प्रसंगीही, जे प्रवासी विमानातून समुद्रात कोसळत; त्यांना वाचवण्यासाठी प्रयत्नांची पराकाष्ठा करण्यात येत असे. मोजक्या प्रवाशांना वाचवण्यात यश मिळतही असे. पण काही काळातच ते यश अपयश सिद्ध होई. हे अज्ञानामुळं घडतं, असं अॅलनचं ठाम मत होतं. समुद्राविषयी पुरेसं ज्ञान असलं तर या रुग्णांना जगवता येईल, असं त्याला वाटे.

व्यवसायानं डॉक्टर असलेल्या अॅलनची योग्य दिशेस वैचारिक कूच सुरू झाली... 'सागरी अपघातात सापडलेल्या लोकांजवळ सागराविषयी सांगोपांग माहिती असायला हवी! ते कसं जमेल? सागराचा सातत्यानं सहवास घडला तरच हे प्रॅक्टिकल ज्ञान प्राप्त होईल. विचारास योग्य दिशा मिळताच त्यानं माहिती मिळवणं सुरू केलं. 'मोनेको' नामक सागरसंशोधन करणाऱ्या संस्थेविषयी त्याला माहिती मिळाली. लगेच त्यानं या संस्थेचा सहा महिन्यांचा अभ्यासक्रम पूर्ण केला. त्यात त्यानं सागरी पाण्याचं पृथक्करण करून, सागरी पाण्याच्या प्रत्येक घटकाचे फायदे-तोटे अभ्यासले. तो पट्टीचा पोहोणारा होता. बालपणापासून त्याला समुद्रात खोलात शिरून मासे व खेकडे पकडण्याची सवय होती. अभ्यासू वृत्तीनं त्यानं सागरी प्राण्यांचा व वनस्पतींचा संग्रह करण्याचं काम हाती घेतलं.

सागरी मासे अभ्यासत असताना त्याला माशाच्या वजनात, पन्नास ते ऐशी टक्के पाणी असल्याची जाणीव झाली. हे पाणी समुद्राच्या खाऱ्या पाण्यासारखं नसून जीवनासाठी उपयुक्त ठरणारं असल्याचं कळलं. माशांच्या देहात खाऱ्या पाण्याचं शुद्धिकरण करण्याची क्षमता असते. हे कौशल्य वा क्षमता मानवीदेहात नसते.

म्हणून सागरी पाण्यावर जगण्याची वेळ आली तर मानवी मूत्रपिंडांचा न्हास होतो. लवकरच ती पूर्णपणे निकामी होऊन रुग्ण मरतो. अशा वेळी त्याला माशाच्या शरीरातील पाणी मिळू शकलं तर तर तो जगू शकेल. नक्की

जगेल तो! चाणाक्ष अॅलनचे विचार योग्य मार्गी लागले. या हेतुच्या सिद्धतेसाठी आवश्यक असणारी बरीच माहिती मिळवण्यासाठी तो सातत्यानं प्रयत्न करत होता.

सागरातील सर्व माशांच्या देहात जीवनसत्त्व अ, ब^१ व ब^२ असतं. शरीराचा न्हास टाळण्यासाठी अत्यंत गरजेचं असणारं क जीवनसत्त्व मात्र असत नाही. हे जीवनसत्त्व सागरी शेवाळात मोठ्या प्रमाणात सापडतं. रोगफिश नावाचा मासा या सागरी वनस्पतींवरच गुजराण करतो. एवढी माहिती मिळवून तो होडी घेऊन सागरात उतरला. अठरा दिवस त्यानं माशांच्या देहातील पाणी वेगळं काढून त्यावर जगण्याचा प्रयोग केला. त्याच्यालेखी या ज्ञानास फार महत्त्व होतं. समग्र मानवजातीस समुद्राच्या खाऱ्या पाण्याच्या दुष्परिणामापासून वाचवायचं असेल तर ज्ञानास पर्याय नाही, असं त्याचं ठाम मत झालं होतं. म्हणून या ज्ञानाला त्यानं इमारतीच्या मजबूत पायासारखं ज्ञान ठरवलं. नंतर त्यानं सागरात मार्ग शोधायची रीत आत्मसात करण्याचा चंग बांधला. आवश्यक ते ज्ञान प्राप्त केल्यावर, त्यानं निर्णायक प्रयोगाची सुरुवात केली.

स्वतःच्या प्रयोगाच्या सिद्धीसाठी त्यानं विशिष्ट प्रकारची जीवितनौका तयार केली. ४.६ मीटर लांब आणि १.९ मीटर रुंद अशा या नौकेस, त्यानं 'हेरेटिक' हा परिचय दिला. ती घेऊन त्यानं पंचवीस मे एकोणीसशे बावन्न रोजी, विशेष सामान-सुमानाचा आग्रह न धरता, निर्णायक सागर सफरीस आरंभ केला. त्याच्या सोबत नावाडी मित्र जॅक पामरही होता. पण अठरा दिवसाच्या प्रवासात तो कमालीचा हैराण झाला आणि अॅलनला परत फिरण्याची गळ घालू लागला. पण अॅलनचा निश्चय अढळ होता.

"जिथं केवळ मृत्युचं तांडव असतं, जिथं माणसं आपत्तीग्रस्त अवस्थेत अगतिक होऊन मरणास शरण जातात, जिथं सागर विक्राळ रूप धारण करतो, तिथं पोहोचल्याविना मी मागं फिरणं शक्य नाही." त्यानं स्पष्ट शब्दात दृढनिश्चय जाहिर केला. मरणास कवटाळण्याजोगा हा विचार जॅक पामरला खुळेपणा वाटला. नाईलाजानं त्यानं मागं फिरण्याचा निर्णय ओठी आणला. पण अॅलन बधला नाही.

मग अॅटलांटिक महासागराच्या अनंत जलराशीत, अॅलन अक्षरशः हरवला. तो प्रवासास निघाला, ही घटना कित्येक महिने जुनी झाली. त्याच्याविषयी कुणाला काहीही कळलं नसल्यानं ती इतिहास वाटू लागली. खुळ्या विचारापायी एक हुषार डॉक्टर, बाजरीच्या भावानं 'गेलो', असं म्हणून लोक हळहळले. ही हळहळही जुनी झाली असताना दहा डिसेंबर रोजी सागराशी झुंजणारा एक तराफा ब्रिटिश जहाजाचे कॅप्टन कार्टर यांच्या नजरेत भरला. ध्वनिक्षेपकाच्या मदतीनं त्यांनी विचारलं, "अडचणीत आहात? माझी मदत होईल का?"

"आभारी आहे. मदत नको पण..." जीवितनौकेतून प्रश्न उसळला. "मला अक्षांश-रेखांशांची कल्पना मिळाली तर हवी आहे." कॅप्टननं ओळख करून घेण्यासाठी, आग्रहानं या व्यक्तीस जहाजावर निमंत्रित केलं.

"अॅलन बॉम्बार्ड?" त्याला पाहून कॅप्टन आश्चर्यानं उद्गारले, "तू तुझे इप्सित साध्य करतोयस तर? पण भल्या माणसा, तू 'पोचलास' असं साऱ्यांना वाटतंय, त्याचं काय? चल मी तुला गयानाला पोहोचवतो."

"नको कॅप्टन! खरं म्हणजे तुमची भेटही मी टाळायला हवी होती. पण तुमचा आग्रह पाहून मला तुमचं मन दुखवणं आवडलं नाही. माझं इप्सित पूर्णपणे साध्य झालेलं नाहीय! ते सिद्ध केल्याविना मी परतणं अशक्यच!" अॅलननं नम्र पण ठाम उत्तर दिलं.

विजेत्या जहाजास तीनदा ध्वज झुकवून सलामी देतात, तशी कॅप्टन कार्टरनं अॅलनला सलामी दिली. नौकेतूनही तसाच तीन वेळा निरोप घेणारा भोंगा वाजला. कॅप्टन कार्टर उत्स्फूर्तपणे उद्गारले, "असा वीर मी जन्मात बघितला नाही. असं अतुलनीय धैर्य माझ्या कधी ऐकण्यातही आलं नव्हतं. आज ते साक्षात बघण्याचं आणि अनुभवण्याचं भाग्य लाभलं."

अॅलन तेव्हा कॅनरी टापूत होता. सागरात फेकल्या गेलेल्या एकाकी अगतिक माणसाचे भोग त्याला

सर्वार्थानं जाणून घ्यायचे होते. वादळवाऱ्यानं त्याला टॉपिक ऑफ कॅन्सरला पोहोचवलं. सागराच्या लाटांनी त्याला दक्षिण अमेरिकेस नेलं.

भाजी चिरण्याचा चाकू त्यानं बाळगला होता. तो बुटाच्या बंदास बांधून अॅलन त्याचा हार्पून (मोठे सागरी प्राणी मारण्याची बरची) म्हणून उपयोगात आणत असे. उन्हा-पावसापासून स्वतःचं रक्षण करायला तो हॅट वापरत असे. पाणी भरण्यासाठी भांड्यासारखीही ती हॅट उपयोगात आणत असे. मेणकापडाच्या एका पिशवीत तो पावसाचं पाणी साठवत असे. डोरी नावाच्या मासळीच्या मदतीनं त्यानं मासे पकडण्याचा काटा तयार केला होता. तराफ्यावर तो कपडे सुकवत असे. सागरी शेवाळ हा त्याचा खास आहार होता. दिनचर्येत नियमिततेचं महत्त्व त्यानं अपरिहार्य ठरवलं होते. चहाच्या जागी तो मासे पिळून मिळवलेलं पाणी पीत असे. कसलाही संग्रह त्याच्यासाठी वर्ज्य होता. त्यानुसार मिळेल त्यावर गुजराण करायचा त्याचा निश्चय होता. स्नायू आखडू नयेत यासाठी तो जीवितनौकेत शक्य असलेला व्यायाम नियमानं करत असे. दरम्यानच्या काळात त्याचे विज्ञाननिष्ठ प्रयोगही चालू होते. स्वतःच्या वैद्यकीय चिकित्सेचं महत्त्व त्यानं जपलं होतं. रक्तदाब, दैहिक तापमान, मूत्र तपासणी आणि स्मरणशक्ती टिकवण्याचे प्रयत्न करून, तो साऱ्याची चौकसपणे नोंद ठेवत असे.

रबरी तराफ्याच्या सुरक्षिततेवर त्याचं जीवन अवलंबून होतं. तराफ्यास पडलेलं छोटंसं छीद्रही त्याला समुद्राच्या तळाशी नेणार होतं. म्हणून सागर शांत असताना, सागरात उतरून तो तराफ्याची चौफेर तपासणी करत असे. तराफ्याच्या दुरुस्तीसाठी, सागरात उपलब्ध असणाऱ्या वस्तूंवरच त्याची मदार असे. पराकाष्टेची काळजी घेत असूनही पुढं तराफ्याच्या पृष्ठभागावर सागरी क्षाराचा दुष्परिणाम नजरेत भरण्याइतका दिसू लागला. डिसेंबरचा उत्तरार्ध सुरू झाला तेव्हा जमीन गाठण्याची तीव्रतम गरज निर्माण झाल्याचं त्याला स्पष्ट जाणवलं. पण त्यावेळी तो होता सागराच्या मध्यावर! तिथून जमीन एक हजार किलोमीटर्स दूर होती. अन्नाविना - म्हणजे फक्त सागरी वनस्पती आणि प्राण्यांवर गुजराण केल्यानं त्याचं चाळीस पौंड वजन घटलं होतं. त्यानं बरीच माहिती मिळवली असली तरी ती कुणाला देता येणं अशक्यप्राय वाटत होतं. कारण जीवनदीप विझण्याच्या तयारीत होता.

' जीवितनौका कदाचित वाचेलही, पण मी वाचण्याची शक्यता दिसत नाही. पण निदान नाताली आणि जिनेटसाठी (मुलगी आणि पत्नी) मी देहात प्राण कोंडले पाह्यजेत. मी जगलंच पाहिजे...' दैनंदिनीत एका हळव्या क्षणाची अशी नोंद आहे. त्यानं जेव्हा सागरसफरीच्या योजनेची आखणी केली तेव्हा नातालीचा जन्म झाला. सारं जग ज्या प्रकल्पावर मूर्खपणा वा आत्महत्या म्हणून टीकास्त्र परजत होतं, तेव्हा केवळ जिनेटनं श्रद्धा व्यक्त केली होती, "माझ्या नवऱ्याला मी ओळखते. तो इप्सित साध्य करील, याविषयी मला तिळमात्र शंका नाही."

जिनेटच्या विश्वासाला तडा गेला नाही. पासष्ट दिवसांच्या अथक प्रयत्नांती अॅलन कॅरेबियन समुद्रावरील बार्बाडोस बंदरास लागला. त्यावेळी त्याच्यासाठी अक्षरशः मृत्युचा दरवाजा उघडलेला होता. तो जिवंत होता हे नवलप्रद असल्याचं डॉक्टरांनी कबूल केलं होतं. इतकंच नव्हे तर ते त्याच्या जिजीविषेचं - जगण्याच्या अतीव इच्छेचं, म्हणजेच इच्छाशक्ती - विल पॉवरचं द्योतक असल्याचंही त्यांना नमूद केलं होतं.

पुढं अॅलननं हे प्रवासनुभव 'व्हॉलेंटियर कास्ट अवे!' या पुस्तकात शब्दबद्ध केले. या अनुभवसिद्ध लिखाणास 'बेस्ट सेलर' म्हणून ख्याती प्राप्त झाली. पंधरा विविध भाषात त्या पुस्तकाचा अनुवाद झाला आहे. अॅलननं तयार केलेली 'हेरेटिक' पॅरीसच्या नाविक म्युझियमचं भूषण बनली. ती बघून आजही लोक त्याच्या पराक्रमाच्या कल्पनेनं थक्क होतात.

'नवा लिंडबर्ग' म्हणून अॅलनला प्रसिद्धी मिळाली. त्याच्या अपेक्षेनुसार हे साहस खरंच मानव जातीसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरलं. त्याच्या सूचनेवरहुकूम जीवितनौका तयार करून तिला 'बॉम्बार्ड' नाव देण्यात आलं. या नौकेत सागरी वनस्पती प्राप्त करण्यासाठी आवश्यक ती रचना, मासे पकडायला काटा, हार्पून आणि पिण्याचं पाणी साठवण्यासाठी पखालीसारखी व्यवस्था असते. अमेरिका, इंग्लंड, रशिया... वगैरे बड्या राष्ट्रांनी, या

ज्ञानाचा आदरानं उपयोग करून घेतला. रशियात 'बॉम्बार्ड मेथड' चा अभ्यास, सागरी उपक्रमांचं अपरिहार्य अंग समजलं जातं. हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्याविना उमेदवार अधिकृतपणे सागरात प्रवेश करू शकत नाही. रशियात अॅलनचा 'मार्गदर्शक' असा उल्लेख होतो. आंतरराष्ट्रीय सागरी सल्लागार मंडळानं त्याला 'ध्रुव तारक' हे विशेषण प्रदान केलं. विश्व चिकित्सा संघानं 'महान तारणहार' म्हणून त्याचा गुणगौरव केला आहे.

१९७१ साली हेन्‍री नामक व्यापाऱ्याचं जहाज ऑस्ट्रेलियन समुद्रात बुडालं. त्या वेळी हेन्‍री आणि त्याची पत्नी पाच आठवडे सागराशी झुंज देऊन जिवंत राहिले - राहू शकले. बॉम्बार्ड तंत्र अंमलात आणून! या संदर्भात हेन्‍रीची नोंद आहे, 'आम्ही बॉम्बार्डच्या कृपेनं जगलो. त्याच्या मार्गदर्शनानुसार तयार केलेली जीवितनौका आणि आहाराबाबतच्या सूचनांच्या मदतीनंच आम्ही मृत्युवर मात केली.'

इतक्या वर्षानंतरही त्याला जगाच्या कोनाकोपऱ्यातून अगणित प्रशंसापत्रं येत असतात. सागरी संकटात सापडून वाचलेले लोक त्याला आदरानं लिहितात, 'अॅलन तू आमचा देव आहेस.'

प्रवासातील योग वियोग पुस्तकाच्या
वेचलेले मोती. विभागातून

टीप: हा मोती फ्रान्सच्या सफरीत सापडला. पॅरिसच्या मिशेल लुट्झ या होस्टनं आवर्जून नाविक म्युझियम दाखवलं - नव्हे मला 'हेरेटिक' चं दर्शन घेण्याची रोमांचक संधी प्रदान केली.

स्मिता भागवत
smitacap@gmail.com